

türkiye ne kadar bireycidir?

Kadir CANATAN

Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Giriş

Türkiye’de kimi çevreler bireyciliğin toplumu-
muzda gelişmediğini, insanların hâlâ belirli bir
grup ya da cemaatin üyeleri olarak hareket ettikleri-
ni savunurken, kimileri de bilakis aşırı bir bireycili-
ğin toplumsal yapımızı sarstığını ve bunun frenlen-
mesi gerektiğini iddia etmektedir. Her şeyden önce
“Türkiye’de insanlar ne kadar bireycidirler?” soru-
sunu cevaplandırabilmek için “birey” ve “bireyci-
lik”ten ne anladığımızı ortaya koymak zorundayız.
Çünkü ölçü(t)ler farklı olunca buna verilecek ce-
vaplar da farklı olacaktır. Sosyolojide bireyle, daha
çok geleneksel yapıların çözüldüğü ve grupsal bağ-
lılıkların önemini yitirdiği bir ortamda kendi başına
kalan insan teki kastedilmektedir. Birey, modern bir
olgudur ve tarihsel olarak bireyden bahsedebilme-
miz için modern toplumun doğuşunu beklememiz
gerekmiştir. Modern toplumun oluşumundan önce
insanlar grupsal bağlılıklar içinde ve topluluk norm-
larına uygun olarak yaşıyorlardı. Geleneksel yapıda
insanların grup normlarından ayrılması ya da bunla-
ra aykırı davranması söz konusu değildir. Bu anlam-

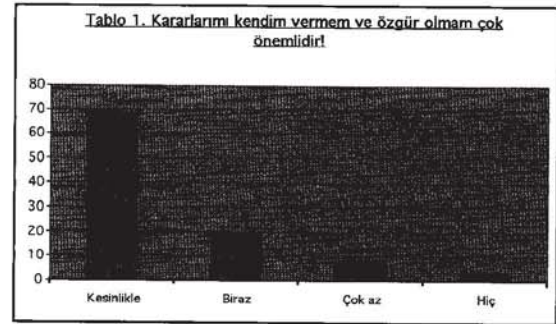
da, geleneksel insan, grup ya da kollektivite içinde kaybolmuş ve benliğini onun içinde eritmiş bir varlıktır. Geleneksel toplumda insanın konumuna ilişkin böyle bir betimleme doğal olarak toplumsal gerçekliğin basit bir resminden başka bir şey değildir. Bu resim içinde birçok nüanslar göz ardı edilmektedir. Şüphesiz ki geleneksel toplumda da, bugünkü kadar olmasa bile anti-sosyallik durumları vardır.

Yine modern toplumu da tasvir ederken basitleştirilmiş bir toplumsal yapı analizi yaptığımız söylenebilir. Her ne kadar modern toplumda bireyin ortaya çıktığı ve bireyselliğin arttığı söylene de, bu kollektivitenin ya da grupsal bağlılıkların bütün biçimlerinin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Üstelik bir toplum ne kadar modern olursa olsun hiçbir zaman türdeş değildir ve içinde farklılıkları bulundurur. Farklı kesimlerde de bireycilik farklı biçimlerde karşımıza çıkar.

Bu ön-düşünceleri hesaba katarak, yukarıda sordüğümüz soruya bir cevap aramaya çalışacağız. Bu konuda soyut düşünceler üretmek yerine, somut araştırma verilerinden hareket ederek sosyolojik bir tartışma yapmanın daha yerinde olacağı kanaatindeyiz. Bu nedenle Avrupa Sosyal Araştırması çerçevesinde Türkiye’de geçtiğimiz yıllarda derlenmiş olan bazı verileri kullanacağız. Araştırmada genelde Avrupalı insanlara özeldir ise Türk insanına sorulmuş soru biçimlerini ve bunlara verilmiş cevapları tartışacağız. Konuya karşılaştırmalı olarak bakmak, Türkiye’nin diğer ülkeler karşısındaki pozisyonunu anlamak ve anlamlandırmak açısından yararlı olacaktır.

Bireycilik konusunda en dolaysız soru, herhâlde şudur: “Kendi kararlarınızı tümüyle kendiniz verecek kadar özgür müsünüz ya da özgür olmak ister misiniz?” Tam bu şekilde olmasa da buna benzer bir soru Avrupa Sosyal Araştırmasında, hayali bir insan tipinden hareketle şöyle sorulmuştur: “Onun için, yaptıklarıyla ilgili olarak kendi kararlarını almak önemlidir. Özgür olmaktan ve başkalarına bağımlı olmamaktan hoşlanır. Bu kişi size çok benziyor mu, benziyor mu, biraz benziyor mu, çok az benziyor mu ya da benzemiyor, hiç benzemiyor?” Dikkat edilirse bu soruda, “kendi kararlarını kendi başına almak” ve “özgür-bağımsız olmak” bireyciliğin tanımlayıcı unsurları olarak telakki edilmiştir. Buna göre bir kimse ne kadar kendi kararlarını kendisi alıyor ve bu noktada başkalarından bağımsız/özgür olarak hareket ediyorsa, o kadar bireycil olmaktadır.

Bu anket sorusuna verilmiş olan seçenekleri daha derli toplu bir hâle getirmek için biz ilk iki ve son iki seçenekleri birleştirerek bir tablo yaptık (Bkz. Tablo 1). Bu tabloya göre Türk katılımcıların neredeyse yüzde yetmişe yakın bir çoğunluğu, “bireycil” olduğunu veya en azından bunu önemseydiğini söylemektedir. Bunun karşısında kalan yüzde 30 civarında bir grup ise, kararlarında ya “biraz” veya “çok az” ya da “hiç” bağımsız olmadığını ifade etmektedir. Eğer bu soru, bireyciliği ölçücü bir soru; anket de temsili değeri haiz bir araştırma olarak görülürse Türkiye toplumunun çoğunluğunu (%70’i) bireycil olarak tanımlayabiliriz. Başka bir deyişle Türkiye’de bireycilik, çoğunluğun içselleştirdiği başat bir değer olarak görülebilir. Geriye kalan kesim ise, bireyciliği ya göreceli bağlılıklar çerçevesinde ya da hiç yaşamadığını söylemektedir.

Kaynak: Avrupa Sosyal Araştırması, 2008.

Burada tanımlanan şekliyle bireyciliğin toplumsal temellerinin bir analizini yaptığımızda bu eğilimin cinsiyet, yaş ve eğitim değişkenleriyle olumlu bir korelasyon içinde olduğunu görüyoruz. Yaptığımız korelasyon analizlerine göre erkeklere kıyasla kadınların karar almak ve özgür olma konusunda daha az seçeneğe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kişilerin eğitim seviyesi yükseldikçe, kendi kararlarını alma ve özgür olma konusundaki talepleri artmaktadır. Genç ve yaşlı kesimde bireycilik farklı derecelerde ortaya çıkmaktadır: Kişilerin yaşları yükseldikçe kendi kararlarını alma ve özgür olma imkânları azalmaktadır. Tersinden yaşları gençleştikçe bireycilik talepleri artmaktadır.

Katılımcıların içinde yaşadıkları bölge ve sübjektif olarak tanımlanan dindarlıkları, bireycilik eğilimlerine pek etki etmemektedir. Başka bir deyişle bu iki

değişkenle, üzerinde konuştuğumuz bireycilik değişkeni arasında bir bağıntı bulunamamıştır.

Katılımcıların medeni durumu, ikamet yeri ve çalıştığı organizasyon tipiyle bireycilik arasında ise, olumsuz bir korelasyon saptanmıştır. Evliler arasında bireycilik azalırken, bunun tersine hiç evlenmemiş kişilerde bireycilik çoğalmaktadır. Büyük yerleşim yerlerinden küçük yerleşim yerlerine doğru gittikçe bireycilik azalmakta veya tersinden artmaktadır. Devlet sektöründen ziyade özel sektörde ve kendi işinde çalışan kişiler daha yüksek düzeyde bireyci eğilimlere sahip gözüküyorlar.

Tüm bu etkenler dikkate alınır, bireyciliğin bazı koşullar altında daha fazla gelişme imkânı bulunduğu söylenebilir. Buna göre bireycilik yüksek eğitim görmüş olmak, büyük kentsel ortamlarda yaşamak, genç yaşlarda ve bekâr olmak ve ayrıca özel sektörde çalışmak gibi özelliklerle baş başa gitmektedir. Bu kesimlerde kendine özgüven duygusu yüksek olup, bu güdü bağımsız hareket etme eğilimini teşvik etmektedir.

Bireycilik, sadece grup bağılılığı ve grup karşısında insanın konumunu tanımlayan bir kavram değildir. Bireycilik, kendi başına karar verme ve özgür olmak kadar kurallar karşısında da insanların tutumunu ifade eden bir kavramdır. Bu temelde yeni bir bireycilik sorgulaması yaparsak, bu konuda Avrupa Sosyal Araştırmasının yine aynı tarzda sorulmuş bir başka sorusu bize yardımcı olabilir. Soru şudur: Bir insan düşünün ki, "İnsanların, söylenenleri yapması gerektiğine inanır. İnsanların, kimse izlemezen bile, kurallara uyması gerektiğini düşünür. Bu kişi size çok benziyor mu, benziyor mu, biraz benziyor mu, çok az benziyor mu ya da benzemiyor, hiç benzemiyor?" Dikkat edilirse bu soruda vurgu, kurallara ve söylenenlere olup kişilerin kurallar karşısındaki tutumunu ölçmeyi amaçlamaktadır. Diyebiliriz ki bir insan, başkalarının söylediği ve koyduğu kurallara, itiraz etmeden uyuyorsa bu kişi o kadar az bireycidir. Ya da tersinden söylersek, bir kişi ne kadar kurallar karşısında eleştirel ve uyumsuz ise o kadar bireycidir.

Yine bu soruya verilen cevapları, benzer şekilde tasnif ettik ve tabloşturdık (Bkz. Tablo 2). Bu tabloya göre, ilginç bir şekilde yine katılımcıların yüzde yetmiş kadar bir çoğunluğu "evet, kesinlikle uyarım" derken, bunun karşısında yüzde 30 kadar bir kesim

daha az derecelerde veya hiç kurallara uymak istemediğini söylemektedir.

Kaynak: Avrupa Sosyal Araştırması, 2008.

Kurallara uymak ile uymamanın bireycilikle ilişkisi pekâlâ tartışılabilir. Ama bu konuda şöyle bir yaklaşım, pek mantık-dışı gözükmemektedir. Grupsal bağılılığın yüksek olduğu geleneksel toplumda kurallara uymacılık (konformizm) daha yüksek iken, bu bağılılığın çözüldüğü ve belki de tümüyle ortadan kalktığı modern toplumda kurallara birebir uymak zorlaşmaktadır. Nitekim Durkheim, geleneksel toplumdan modern topluma geçerken anominin (kualsızlık) kaçınılmaz bir olgu olarak ortaya çıktığını görmüş ve bu konuda ilk defa bir kavramsallaştırma yapmıştır. Bu açıdan bakılınca, yüzde 70 kadar bir kesimin konformist bir tavır içinde olması şaşırtıcı gözükmemektedir. Bu durum, Türk toplumunda yaptığımız güncel gözlem ve deneyimlerimizi de pek doğrulamamaktadır. Trafik kurallarına uymama yönündeki yaygın davranış, belki ekstrem bir örnek ve dolayısıyla genelleştirilmesi doğru olmayan bir örnek olabilir. Ama Türkiye’de anominin hâkim olduğu tek alan trafikle de sınırlanmamaktadır. Başka alanlarda da kural ve yasalardan kaçındığımız ve çevreyle ilişkilerimizde kuralcı olmadığımız bilinmektedir.

Bu çelişik görünen sorunu çözmenin en iyi yolu, yukarıdaki iki tabloyu çapraz bir tabloya dönüştürerek birlikte okumaktır. Çünkü böyle bir tablolaştırma, bireyciliğin iki farklı boyutu (özgürlükçü ve kuralcı) arasındaki ilişkiye ışık tutacaktır. Bunu yaptığımızda gerek çapraz tablo gerekse korelasyon analizi, çarpıcı bir sonuç vermektedir: Kuralcı bireycilik ile özgürlükçü bireycilik arasında olumlu bir bağıntı bulunmaktadır. Başka bir deyişle "Kararlarımı kendim almayı ve özgür olmayı tercih ederim." diyenler, aynı zamanda "Kurallara uymak gerekir." görüşüne de katıldıklarını belirtiyorlar. Kuralcı bireycilik ile özgürlükçü bireycilik arasındaki bu bağıntı, bi-

zım biraz önce dile getirdiğimiz yaklaşımı altüst etmektedir. Bu durumda kuralcı ile özgürlükçü eğilimler arasındaki ilişkiyi gözden geçirmek ve bunların pekâlâ yan yana gidebileceklerini kabul etmek zordur.

Bireyciliği tartışabileceğimiz bir başka alan, grupsal bağlılık ile bireysel çıkarların çatıştığı durumda insanların nasıl bir tavır sergilediklerini gözlemlemek olacaktır. Avrupa Sosyal Araştırması, bu konuda bize ilginç bir örnek sunmaktadır (Bkz. Tablo 3). Belki bu sorunun kadınlar üzerinden sorulmuş olması, yorum yapmayı zorlaştıracaktır; ama konuya hem kadınlar hem de erkekler açısından bakarak, daha cinsiyet-bağımsız bir yaklaşımı deneyebiliriz.

Kaynak: Avrupa Sosyal Araştırması, 2008.

Sözünü ettiğimiz ve önerme şeklinde ifade edilmiş soru şudur: “Bir kadın, ailesi için ücretli işindeki çalışma süresini azaltmayı kabul etmelidir.” Açık ki bu önermede kadının ailevi bağlılıkları ile kişisel çıkarları arasında bir gerilim söz konusudur. Bu gerilim hattının üzerinde oturan insanların nasıl tepki gösterecekleri oldukça önemlidir. Eğer kişiler kadının aile lehine işinden vazgeçmesini isterlerse, bu onların daha az bireyci olduklarını, tersine ailesi aleyhine işinden yana tercih ortaya koymasını isterlerse daha fazla bireyci oldukları anlamına gelir.

İlgili tablodan (Bkz. Tablo 3) anlaşılacağı üzere katılımcıların yüzde yetmiş aşan bir kesimi kadınların ailesi lehine ücretli işinden kısmen de olsa vazgeçmesini, yani kendi bireysel çıkarlarından fedakârlık yapması gerektiğini savunmaktadır. Bu inancı taşıyan insanların cinsiyetleri herhangi bir farklılık yaratmamaktadır. Yani erkekler kadar kadınlar da ailenin çıkarlarını (kadının) bireysel çıkarlarının üstünde değerlendirmektedirler. Ancak bu konuda hemfikir olmayanlar içinde erkeklere kıyasla kadınların oranı daha yüksek gözükmektedir.

Türkiye Farklı Bir Konumda Mıdır?

Bireycilikle ilişkili olarak Türkiye'nin konumunun ne olduğunu belirlemek için şüphesiz ki başka ülkelerle karşılaştırmalı analizler yapmak gerekmektedir. Benzer soruların pek çok Avrupa ülkesinde sorulduğu Avrupa Sosyal Araştırması bu karşılaştırmayı mümkün kılacak önemli bir veri tabanıdır. Şimdi yine bu veri tabanına dayanarak kaba hatlarıyla bir karşılaştırma yapmaya çalışacağız.

Kendi başına kararlarını alan özgür ve bağımsız birey ölçümünde Türkiye, Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere, içinde İsrail gibi bir Ortadoğu ülkesiyle birlikte Rusya ve Ukrayna gibi Avrupa'nın Kuzey Doğusu'ndaki ülkeleri de kapsayan Avrupa Sosyal Araştırmasının genel ortalamasına denk bir konum arz etmektedir. Ancak tek tek söz konusu ülkelerle karşılaştırma yaptığımız zaman Türkiye, bazı ülkelerle aynı kategoride yer alırken, bazı ülkelerin de altında kalmakta ya da üstüne çıkmaktadır. Bireycilik bakımından Türkiye'nin içinde yer aldığı ülkeler kuşağı şudur: Macaristan, Polonya, Estonya, Kıbrıs, Belçika, İspanya, Finlandiya, Danimarka ve İngiltere. Görüldüğü üzere bu ülkeler grubunda birçok Doğu Avrupa ülkesi olduğu gibi, sanayileşme ve modernleşme süreçleri bakımından çok ilerde olan Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri de bulunmaktadır.

Yüzde yetmiş aşan oranlarda bireyciliğin hüküm sürdüğü İsviçre, Almanya, Slovenya, İsrail, Hollanda ve komşumuz Yunanistan, Türkiye toplumundan daha kalabalık bir bireyci kesime sahip ülkeler konumunda bulunmaktadır. Buna zıt olarak pek çok ülke ise, Türkiye'dekinden daha düşük oranlarda bireyci bir kesime sahip sayılır. Bu ülkeler içinde Fransa, Norveç, Portekiz, İsveç gibi tipik AB ülkeleri bulunurken, Rusya, Çek Cumhuriyeti, Ukrayna, Slovenya, Romanya, Bulgaristan gibi eski komünist ülkeler de yer almaktadır.

Ülkeler karşılaştırmasına dayanarak Türkiye'nin konumu hakkında tek bir şey söylemek mümkün gözüküyor. Birinci grupta yer alan ülkelerle aynı seviyede bir bireyciliğe sahip iken, ikinci grup ülkelerden daha az, üçüncü ve sonuncu grup ülkelerden ise daha ileride bir bireyciliğe ulaşmış bulunmaktadır. Bu durumda AB sürecinde yapılan tartışmalarda Türkiye'yi hep “çok farklı” ve “Avrupa genel kalıplarından sapma gösteren” bir ülke olarak tanımlayan çevreler kadar, “bizde bireycilik yeterince gelişme-

miştir” tezini ileri süren içerdeki çevreler de bireycilik eğilimleri bakımından Türkiye’nin konumu hakkında ciddi bir yanlışlığı içindedirler.

Kuralcılık açısından baktığımız zaman Türkiye ile Avrupa ülkeleri genel oranı arasındaki fark, neredeyse yüzde 30’a varmaktadır. Bir başka deyişle Türkiye’de, söylenenleri ve kuralları izlemek gerektiğini söyleyen kesim, yüzde 70 kadar bir çoğunluğu temsil ederken, Avrupa genel ortalaması yüzde 42’lerde kalmaktadır. Kuralları izlemeye tümünden itiraz edenler, bizde yüzde 3 civarında iken, diğer ülkelerde bu oran yüzde 17’e kadar çıkmaktadır. Bu durumda Türkiye toplumu görünürde daha kuralcı bir toplum sayılabilir.

Tek tek ülkelerle karşılaştırma yaptığımızda da, toplam 28 ülke içinde Türkiye farklı bir konum sergilemektedir. Çünkü hiçbir ülkede “kuralcılar”ın oranı, Türkiye’deki kadar yüzde 70’e çıkmamaktadır. Kuralcıların oranı bazı ülkelerde en fazla yüzde 60’lara çıkmaktadır. Bu orantıya ulaşan tek ülke ise Polonya’dır. Diğerleri yüzde 60’ın altında kalmaktadırlar. Kuralcıların en az olduğu ülke (yüzde 20 ile) ise Fransa’dır. Bu ülkeyi (yüzde 23 ile 28 aralığında) Macaristan, İsveç, İsviçre ve Portekiz izlemektedir.

Daha önce Türkiye bağlamında kuralcılık ile bireycilik arasındaki olumlu ilişkiye değinmiştik. Acaba bu ilişki diğer ülkelerde nasıldır? Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, yaptığımız bağıntı analizlerinde çoğu Avrupa ülkesinde ne olumlu ne de olumsuz bir bağıntıya rastlanmıştır. Yani bireycilik ile kuralcılık arasında bir bağıntı bulunmamaktadır. Türkiye’nin de içinde bulunduğu önemli sayıda bir grup ülkede, bireycilik ve kuralcılık bir arada olabilmektedir. Bu ülkeler içinde Batı-Avrupa’da sadece iki ülke (Hollanda ve Portekiz) bulunurken, çoğunun eski Demirperde ülkeleri (Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Polonya, Romanya, Ukrayna) olması dikkat çekicidir. Ayrıca İsrail de bu ülkeler grubu içinde yer almaktadır. Bu demektir ki bireycilik ve kuralcılık paralelliği bakımından Türkiye tek başına kalmış ve dolayısıyla apayrı konumda olan bir ülke değildir.

Bireycilik ile kuralcılığın bir arada gitmediği ve dolayısıyla olumsuz bir ilişki içinde olduğu sadece üç ülke bulunmaktadır. Bunlardan ikisi (Belçika ve İsviçre) tipik Batı ve Orta Avrupa ülkesi iken, diğeri de eski Demirperde ülkelerinden Letonya’dır. Bu ülkelerde bireycilik, daha çok kuralları hiçe sayma ya

da en azından kurallardan kaçınma şeklinde algılanmaktadır.

Son olarak ailevî çıkarlar ile bireysel çıkarlar arasındaki ilişki konusunda Avrupa genel verileriyle Türkiye’nin verileri arasında önemli bir farklılık olduğu söylenebilir. Sözgelimi tüm Avrupa genelinde yüzde 46’lık bir kesim, “ailenin çıkarları uğruna kadının çalışma süresinden taviz verilmesi”ne olumlu bakarken, Türkiye’de bu kesimin oranı yüzde yetmiş aşmaktadır. Tersinden bir yorumla Avrupa ülkeleri, 32’lik bir oranla birey olarak kadın lehine bir tavır

AB sürecinde yapılan tartışmalarda Türkiye’yi hep “çok farklı” ve “Avrupa genel kalıplarından sapma gösteren” bir ülke olarak tanımlayan çevreler kadar, “bizde bireycilik yeterince gelişmemiştir” tezini ileri süren içerdeki çevreler de bireycilik eğilimleri bakımından Türkiye’nin konumu hakkında ciddi bir yanlışlığı içindedirler.

ortaya koyarken, Türkiye’de sadece yüzde 9’luk bir kesim bu tavrı olumlu karşılamaktadır. Daha genel konuşursak, Avrupa geneline göre Türkiye insanı daha çok kolektivist görünmektedir.

Cinsiyetleri açısından, Avrupa’da hem söz konusu görüşe taraf olanlar, hem de taraftar olmayanlar içinde kadınların oranı, erkeklere kıyasla daha yüksek görünmektedir. Bu demektir ki Avrupalı kadınlar, kendi bireysel haklarını savunma konusunda Türkiye’li kadınlara kıyasla daha ihtirashlı sayılırlar.

Kadının aile lehine tavır koyması gerektiği konusunda hemfikir olanların oranı, hiçbir ülkede Türkiye’deki kadar yüksek (yüzde 71) gözükmemektedir. Bu bakımdan Türkiye’ye en yakın ülke Kıbrıs, Ukrayna ve Rusya’dır. Diğer tüm ülkelerde bu kesim, Türkiye’deki oranın altında ise de bu her zaman kadın lehine tercihte bulunanların bu ülkelerde çoğunluğu oluşturduğu anlamına gelmemektedir. Hemfikir olanlar ile hemfikir olmayanlar arasındaki denge açısından şöyle bir tablo çizilebilir: Pek çok ülkede aile çıkarları konusunda hemfikir olan kesim çoğunluğu oluştursa da, dengenin kadın lehine bozulduğu birçok ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler şunlardır:

Slovenya, Danimarka, Finlandiya, Norveç, İsveç, Hollanda ve Belçika. Slovenya hariç diğerlerinin Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri olmaları dikkat çekicidir. Fransa ve İngiltere’de ise hemfikir olanlar ile olmayanlar arasında hemen hemen eşitlenmiş bir denge söz konusudur. Netice olarak Türkiye’nin aile lehine tercih yapan ülkeler içinde yer aldığı ve hatta bunların başını çektiği söylenebilir.

Değerlendirme ve Tartışma

Yukarıda sunduğumuz veriler ve yorumlar çerçevesinde, Türkiye’de bireyciliğin önemli bir toplumsal gerçek ya da eğilim olduğu kesindir. Fakat burada asıl tartışılması gereken nokta, bu bireyciliğin nasıl bir bireycilik olduğu meselesidir. Bireycilik tek bir biçime indirgenemez. Bireyciliğin farklı türleri ol-

le çıkarlarını uzlaştırma örneğinde gördüğümüz üzere toplumların kurumlar ve haklar karşısındaki duyarlılıkları da farklı olabilmektedir.

İkinci olarak bireycilik, kuralcılık meselesiyle bağlantılı olarak “kuralcı bireycilik” ve “eleştirel bireycilik” şeklinde yine iki türe ayırt edilebilir. Türkiye, kuralcı bireyciliğin hâkim olduğu bir ülke görünümündedir. Ancak günlük gözlemlerimiz bu eğilimi pek desteklememektedir. Kanaatimizce ilgili soruya pek çok katılımcı “toplumsal bakımdan istenilir cevaplar” vermişlerdir. Anket sorularının her zaman ölçücü ve geçerli olmadığı bilinmektedir. Söz konusu soruya kişiler, “olan”dan ziyade “olması gereken” bir cevap vermiş olabilirler. Değişmekte olan toplumlarda çatışma ve anomi riskleri vardır, çoğunlukla toplumlar kuralcı bir bireyciliğin daha sağlıklı bir değişim olduğunu düşünürler. Muhafazakâr bir toplum yapısına sahip olan Türk toplumu da bu tür bir eğilim içindedir. Fakat günlük gözlemlerimiz, Türkiye’de kuralcılıktan ziyade kurallardan bir kaçış ve anomi halinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu konuda sonul bir hükme varmadan, başka araştırmalarla konunun derinleştirilmesi ve yeniden ele alınması gerekmektedir.

Son bir nokta bireyciliğin toplumsal dinamiklerle bağlantılı olarak gelecekte nasıl bir seyir izleyeceği meselesidir. Bu konu, bizim gelecek hakkında öngöründe bulunmamızı da mümkün kılacak bir noktadır. Her şeyden önce genç bir nüfusa sahip olan ve eğitim düzeyi giderek yükselen bir toplum olmamız bireyciliği özendirir. Ayrıca kentselliğin artmasına ve özel sektörün gelişimine bağlı olarak bireyciliğin de artacağı söylenebilir. Son olmasa da bir başka önemli etken, son yıllarda Türk toplumunda demokratikleşme eğilimlerinin güç kazanmasıdır. Son anayasa değişiklikleri, hem bu eğilimin bir göstergesi hem de gelecekte bireyciliği güçlendirecek bir faktör olarak okunabilir. Sözü ettiğimiz bu dinamikler etkisini sürdürdüğü sürece Türkiye’de bireycilik artacaktır. Fakat merak edilen en önemli nokta, bu bireyciliğin gerçekten de toplumcu ve kuralcı bir eksende gelişip gelişmeyeceği meselesidir. ■

Her şeyden önce genç bir nüfusa sahip olan ve eğitim düzeyi giderek yükselen bir toplum olmamız bireyciliği özendirir. Ayrıca kentselliğin artmasına ve özel sektörün gelişimine bağlı olarak bireyciliğin de artacağı söylenebilir. Son olmasa da bir başka önemli etken, son yıllarda Türk toplumunda demokratikleşme eğilimlerinin güç kazanmasıdır.

duğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İlk etapta bireycilik, kolektivist/toplumcu yanı ağır basan bireycilik ve toplumcu yönü olmayan liberal bireycilik olmak üzere iki türe ayırt edilebilir. Bu ayırım çerçevesinde Türkiye’nin yeri açıktır: Türkiye, Avrupa toplumları içinde toplumcu bireycilikte önde olan bir ülkedir. Bu bağlamda Türkiye’ye yakın olan sadece üç ülke bulunmaktadır: Rusya, Ukrayna ve Kıbrıs. Bireycilik-kolektivizm ikileminde Türkiye ile birlikte bu dört ülke toplumcu yönü ağır basan bireyciliği temsil ederken, diğer tüm Avrupa ülkeleri sosyal yönü düşük olan liberal bireyciliği temsil etmektedirler. Bu farkı yaratan etkenlerin içinde geleneksel kültürün etkinliği kadar refah devleti imkânlarının gelişmiş olup olmaması önemli gözükmektedir. Pek çok Avrupa ülkesinde sosyal devlet yeterli olanaklar sunduğu için bireyciler kendilerini başka gruplar ya da kolektif yapılar karşısında daha az sorumlu hissediyor olabilirler. Ayrıca yukarıda kadın çıkarları ile ai-